

KOTICS JÓZSEF

ELTÉRŐ ETNIKUMOK EGYÜTTÉLÉSI MODELLJEI. KÁRPÁT-MEDENCEI LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEK PÉLDÁI ALAPJÁN

BEVEZETÉS

A

kelet-közép-európai térség egyik meghatározó jelensége a különböző etnikai és vallási csoportokhoz tartozó népek együttélése.

A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete kutatómunkájának kezdetektől egyik meghatározó célkitűzése a más gondolkodási, viszonyulási és cselekvési modell elfogadása bevett mechanizmusainak feltárása előzetes szempontrendszer alapján kiválasztott helyi társadalmakra vonatkoztatva. Az antropológiai kutatás számára aktuális kihívás annak vizsgálata, hogy az eltérő etnikai, vallási, kulturális csoportok ma milyen módon képesek egymás mellett élni. A több évszázados együttélés során olyan kulturális kapcsolatok alakultak ki a különböző etnikumok között, amelyek beható tanulmányozása nélkül nem érthetjük meg kultúrájukat. A multikulturalitás alkalmas kategória a vizsgált térségben lejátszódó kulturális folyamatok komplex, ugyanakkor egységes antropológiai szempontú elemzésére. Ehhez azonban az eddigi vizsgálatok egydimenziójúságát fel kell váltania a kulturális sokféleséget meghatározó tényezők szubtilis vizsgálatának. Felfogásunk szerint a multikulturalitást több dimenzió egységes szempont szerinti elemzése révén tudjuk a leginkább értelmezni. A kérdéskör elmélyült vizsgálata érdekében romániai, ukrajnai, szlovákiai terepeken folytattunk empirikus kutatómunkát. A kiválasztásra kerülő települések mindegyikén vizsgáltuk az etnikai, vallási, gazdasági és társadalmi vonatkozását a multikulturalitásnak. Kutatási elképzeléseink szerint a lokális közösségek azonos szempontú komplex vizsgálata során olyan trendek, minták lesznek kikapinthatóak, amelyek elemzése révén a különböző etnikumok egymás mellett élési stratégiáira,

a kulturális érintkezések típusaira vonatkozóan fogalmazhatunk meg elméleti megállapításokat. Az alábbiakban a Kárpát-medence különböző lokális társadalmiban végzett kutatásaim főbb eredményeit foglalom össze.

AZ EGYÜTTÉLÉSI HELYZETEK LOKÁLIS MINTÁI

BUKOVINAI SZÉKELYEK ÉS VÖLGYSÉGI SVÁBOK EGYÜTTÉLÉSE

A második világháborút követő ki- és betelepítések, népességcserék forгатagában nem csak egyes területek etnikai összetétele változott meg alapvetően, hanem ezzel együtt a különböző etnikumokhoz tartozó csoportok között komoly feszültségek, tartós konfliktusok keletkeztek. A közvetlenül a második világháborút követő időszakban a politikai történéseknek kiszolgáltatva drámai konfliktus keletkezett a völgyiségi németiség és a bukovinai székelyek között. A helyzet rendkívül ellentmondásos és bonyolult volt. A nacionalista kormánypolitika eredményeként 1941-ben a bukovinai székelyeket az előzetes tervekől eltérően nem az ország belsejében, hanem Bácskába, az elűzött délszláv népesség házaiba telepítették (A. Sajti 1994: 46; Tóth 1989: 363; Bodor 1975: 70–83; Csupor 1979, 1987; Ősy-Oberding 1967; Fűzes 1991: 33–45; Solymár 1991: 92–94). A döntés nemcsak annyiban volt elhibázott, hogy a székelyek letelepítése a szerb lakosság elűzésével járt együtt, hanem azért is, mert a székelyek sorsa nem rendeződött megnyugtatóan, s így a háború végén újabb létbizonytalanságba kerültek. 1944 őszén a front közeledtével mindenüket otthagynva menekülésre kényszerültek. A bukovinai székelyek egy tömbben való letelepítése rendkívüli nehézségek elé állította az akkori kormányzatot. Különböző politikai megfontolások eredményeként a német lakosság kollektív felelősségre vonását összekapcsolták a bukovinai székelyek telepítési igényeinek kielégítésével (Szabó A. 1993: 49). A máig ható társadalmi konfliktusok oka itt keresendő. A bukovinai székelyek letelepítése vagyonekbobzások, tömeges internálás és a német lakosság harmadára csökkenése árán valósulhatott meg (Csupor 1979: 61). Bodor György a telepítéssel megbízott kormánybiztos a gyors siker érdekében drasztikus lépésre szánja el magát. A Volksbund listákon szereplő németeket internáltatja és közben – az elkobzási határozat meghozatala előtt – házukat és földjüket a bukovinai székelyeknek juttatja. Néhány hét múlva hazatérnek a teljesen törvénytelenül internált németek s házaikban találják a székelyeket, akik nemcsak földjüket, állataikat, de még bútoraikat is használatba vették. A külső, a két népcsoport akarátólól független történeti események életüket jelentős módon befolyásolták, és sajátos csapdahelyzetet idéztek elő. Egymás mellé került és egymással élesen szembesült két kultúra. Az érdekek tisztán és világosan rajzolódtak ki mindkét oldalon. Miután az egyes csoportok csak egymás rovására érvényesíthették érdekeiket szembenállásuk egyre nyersebb, kíméletlenebb lett. Az ellentétes törekvésekhez rendkívül erős érzelmek kapcsolódtak. A drámai konfliktus az adott körülmények között feloldhatatlan volt. Ebben a kiélezett helyzetben mindkét csoportnál az együvé tartozás megmaradásának fenyegetettsége jelentette a legnagyobb problémát, ezért egymást olyan címkékkel, jegyekkel látják el, amelyek az eltéréseket, a különbségeket hangsúlyozzák. Az első pillanattól kialakulnak a csoportazonosságot meghatározó sztereotípiák. Önazonosságuk megerősítése érdekében mind a németek, mind a székelyek a másik csoportot,

mint ellenséget veszik célba. Ösztönyszerű csoportvédekezési mechanizmusként a másik csoporttól való különbözőségüket felnagyítják (Kürti 1994: 92–93). A drámai szituációban nemcsak a csoportérdekek ütköznek antagonisztikusan, hanem az életmód, a kulturális minták tekintetében is lényegi különbségek voltak a két népcsoport között. Az új telepések a németekétől gyökeresen eltérő értékorientációval és szokásrendszerrel rendelkeztek. A mindennapi élet irányító – szabályozó, jelentős eltéréseket mutató normatív minták az életmegnyilvánulások majd minden területén konfliktusok forrásai voltak. A német és székely családok a rá- és összetelepítési gyakorlat következtében hosszú ideig kényszerültek egy fedél alatt élni. Az elmérgesedő érdekelleték, az életvezetési különbségek állandó ütközése következtében mindennaposak a veszekedések, verekedések, leszámolások, gyilkosságok. A német lakosság kitelepítéséig felfokozott érzelmi állapotok jellemzik a mindennapokat.

A németek szemében a saját életvilágbeli rend felbomlásának okaként jelennek meg a bukovinai székelyek. Mindkét csoport számára a másik eltérő életmódbeli és kulturális sajátosságai a saját életvilág határait, egységét alapvetően veszélyeztető másságként tételeződött.

Az új szituációban a másság, a más gondolkodási, viszonyulási és cselekvési modell elfogadásának korábban ismert mechanizmusai mindkét fél részéről érvényüket veszítették. Ez első látásra meglepőnek tűnik mindkét oldalról, hiszen a bukovinai székelyek korábban etnikailag és kulturálisan igen tagolt környezetben éltek, románok, németek, zsidók, lengyelek közvetlen szomszédságában mindenféle konfliktus nélkül. A Völgységben éppúgy, mint Bukovinában különböző kultúrák találkoztak és ötvöződtek: németek, magyarok, szerbek, zsidók élnek itt együtt békésen a 18. századtól. A németek itt nemcsak letelepedek és éltek az életüket a maguk zárt világában, hanem hozzáidomulva környezetükhöz tevékenyen kivették részüket a területi-zonális munkamegosztásból.

A második világháborút követő politikai szituációban egymás mellé sodródott két népcsoportnak azonban nemcsak egymás másságát kellett elviselnie, hanem létezésük addigi keretének döntő megváltozását is. A megszokott életformából való kiközöklést mindkét fél a másik csoportnak tulajdonítja, és ez törvényszerűen vonja maga után a negatív előítéletek és sztereotípiák kialakulását és makacs fennmaradását.

Az előítéletek negatív sztereotípiákat hoztak létre, ezek pedig visszahatottak az előítéletekre és tovább erősítették azokat. Elindult egy olyan előítélet-láncolat, amelyet az ellenkező tényállást bizonyító információval, a saját pozitív tapasztalattal is nehéz volt eloszlatni. Megnehezítette a konfliktus megoldását, hogy az ellentét okát mindkét csoport a szembenálló fél alapvető tulajdonságaira vezette vissza, s azt változatlanul tekintette.

A németek és a székelyek között létrejött negatív előítéletek és sztereotípiák akkor változnak meg, amikor mindkét fél felismeri, hogy az integráció elkerülhetetlen. E két népcsoport közeledését ösztönözte, s egyben a helyi társadalom „összerázódásának” keretét is jelentette a kollektív gazdaságokban, a termelőszövetkezetekben, valamint a közeli bányákban végzett közös munka. Az együttműködés során a közös cél, valamint a bányákban a közösen átélt veszély félretette az ellentéteket az individuumok között. Lehetőség nyit egymás jobb, előítélet-mentes megismerésére. Az egyes emberek közeledését, így az ellentétek oldódását a kollektivizálás követő években segítette az is, hogy az etnikumok státusz-meghatározó szerep már jelentősen csökken ebben az időszakban (Aubert–Aschaur 1995: 135).

A Völgységben közel 70 éve együtt élő, együttélésre kényszerített német és székely népcsoport története a nyílt konfrontációtól, ellenségeskedéstől, az elzárkózáson át a lassú integrálódásig, „összerázódásig” ível. Ennek során az etnikus előítéletek, negatív

sztereotípiák lassan elhalványulnak, bár a mindennapi társadalmi érintkezés területén nyomai napjainkban is érzékelhetőek.

CIGÁNY-MAGYAR EGYÜTTÉLÉS A HÁROMSZÉKI ZABOLÁN

A háromszéki Zabolán a cigány, a magyar és a román etnikum lélekszámát tekintve közel azonos súllyal van jelen. Ennek ellenére a cigány-magyar és cigány-román viszonyra az aszimmetrikus kapcsolatok a jellemzőek. Mind a magyarok, mind a románok magukat a cigányok fölött álló csoportként tételezik.

A magyar és román népesség értékrendjének radikális eltérése miatt egyaránt egyértelműen negatív, sztereotípiákban megnyilvánuló képet formál a helyi magyar nyelvű cigányokról, függetlenül attól, hogy a helyi cigányok három egymástól élesen elkülönülő csoportot alkotnak.

Az 1990-es évek elejétől kezdődően a korábban teljesen a zabolai társadalom periferiáján élő cigánycsaládok egy része magyarországi munkavállalása révén hirtelen meggazdagodik s anyagi ereje folytán a falu magyarok lakta központi területén vásárol magának házakat, vagy épített új lakóépületeket. A cigányok faluba költözésével a korábbi etnikai alapú szegregáció megszűnik. A cigányok a falu központi részébe költözésével a magyarok életvilágának közvetlen közelébe kerülnek, ahol is a kulturális idegenséggel való érintkezés során a saját világ és az idegenség közötti határokat újra kell definiálni, miután az eddig érvényesnek tekintett minták elveszítik érvényességüket.

Jóllehet a cigány családok faluba költözése már a politikai változások előtt megindult, ez nem volt olyan jelentőségű, hogy az a korábban róluk kialakított kép újraértelmezéséhez vezessen. 1989 után ez a folyamat felgyorsult és nagyobb méretet öltött. S miután a megerősödött anyagi bázison egy döntően más életforma jött létre, mint amit korábban a cigányoknak tulajdonítottak, a változáshoz mind a magyar, mind a román etnikumnak viszonyulnia kellett. Az új helyzetre való reagálás igénye magával hozta, hogy ekkor már a cigányokról éltetett kép újragondolása és újrafogalmazása sem volt kikerülhető.

A zabolai magyarok az új helyzetet elsődlegesen fenyegetettségként élték meg, s ennek megfelelően reagáltak a történésekre. Az eddigi állapotok megváltozását a többségi csoportok veszélyezettségként élik meg, s ez még inkább az elzárkózást, a másik csoportról kialakított negatív képet, az önkép pozitív jellegét erősíti.

Jóllehet a cigányokról korábban kialakult sztereotíp képtől teljesen eltérő, sőt azzal kifejezetten ellentétes tapasztalatokkal szembesültek, a jelenséget elsődlegesen életviláguk korábbi integritása elleni támadásként értelmezik s így annak negatív vonatkozásait erősítik fel. Azok esetében, akik nem hajlandók elfogadni és tudomásul venni a cigányok életformaváltását még ma is az aszimmetria hangsúlyozása, a magyarok és románok felsőbbrendűségének kimutatása a cél a cigányokról való beszélés során. A cigányokról alkotott sztereotíp képből a munkaszerepet hiánya a cigány értékrend jellemző vonása, így ebbe nem illik, hogy a cigányok jó anyagi helyzetbe kerülhetnek. A cigányok gazdasági előnyét szimbolikus módon leértékelik, amikor a megszerzett jövedelmet nem tisztességes tevékenység eredményének tulajdonítják. Miután a nem tisztességes kategóriájába utalják a jelenséget, ezzel megkerülhetővé válik a korábban róluk éltetett kép alapvető újrafogalmazása. Jellemzője ennek a gondolkodásnak az is, hogy a faluba költözött cigánycsaládok életformájának a negatív oldalait emelik ki: hangosak, kerítésre terítik a ruhát, giccsek a lakberendezési tárgyaik, pazarló, költséges életmódot folytatnak. E vélekedés jóllehet érzé-

keli a faluba költözöttek életformájában az alapvető változásokat és a cigányok megfelelni törekvését, azonban ezeket csupán egyedi példaként szemléli s ennek következtében a cigányokkal kapcsolatos korábbi vélekedéseit élteti és forgalmazza továbbra is.

A vizsgálat egyik tanulsága az, hogy a rendszerváltás lehetőségeit kihasználó és ennek következtében hirtelen meggazdagodó helyi cigány elit „paraszti” értékrendhez tudatosan igazodó életformája sem képes megváltoztatni a cigánysággal kapcsolatos nézeteket. Ezek a vélekedések a paraszti társadalmakban jellemző patrónus-kliens viszonyrendszerben formálódtak. A cigány elit gazdasági és társadalmi térnyerése következtében a helyi társadalomban alapvetően változott meg napjainkra ez a patrónus-kliens viszony. A cigánynépesség számszerű növekedése és az életformaváltás zavarokat, átalakulásokat hozott a korábban megszokott együttélési minták tekintetében.

A lokális társadalom számára az új helyzet nagy kihívást jelent, hiszen az eddig érvényesnek tekintett viselkedési minták nem érvényesek többé a román-cigány és a magyar-cigány együttélésben. A cigányokról, mint elvont csoportról alkotott kép azonban a jelentős változásokat követően sem módosul alapvetően. A falu gazda társadalma pusztán egyedi esetekben hajlandó a korábban éltetett kép egyoldalúságán enyhíteni, általánosabb értelemben még ma is a korábbi sztereotípiák fogalmazódnak meg a cigányokkal kapcsolatban.

A cigányok Zabolán még ma is mind a román, mind a magyar etnikum számára negatív viszonyítási pontként jelennek meg s a két etnikum saját identitását ellenükben fogalmazza meg. A kirekesztési stratégiák, cigányokkal szembeni diszkriminatív viselkedések mindaddig termelődnek, amíg a nagyfokú kulturális különbözőség mindennapi tapasztalatként élhető meg a magyar és román etnikum számára. E folyamatot éppen ezért csupán enyhítheti néhány cigány család helyi társadalomba való integrálódása, de annak megszüntét nem eredményezheti.

SZÁSZOK ÉS CIGÁNYOK EGYÜTTÉLÉSE VAJOLÁN

Vajola/Weilau/Uila Szászregentől 13 kilométerre található. A faluban az utolsó évszázadban jelentős etnikai átstrukturálódás figyelhető meg. Az 1880-as években a lakosság túlnyomó része szász, egytizede román és 2 magyar család él a faluban, ekkor roma népességet nem írtak össze. A 20. század elején a szászok száma nő, a románoké csökken és a cigányok már a lakosság egy nyolcadát adják. Az 1970-es években nagyarányú változás figyelhető meg. A szászok száma egyharmadára csökken a románok és magyarok száma a duplájára növekszik, míg a cigányoké stagnál. 1989 után már csak 1 szász család él a faluban, a másik három etnikum egyenlő arányban jelenik meg.

A vajolai cigányok önképének formálódását három időszakban mutatom be:

1. Századelő, két világháború közötti időszak. A szász etnikum a lokális társadalomban a meghatározó, szász- cigány viszonylatban formálódik a cigányok identitása.
2. 1945–1989 közötti időszak. Nagyobb számban jelennek meg magyarok és románok, de a szászok még a legjelentősebb, meghatározó etnikum.
3. 1989 utáni időszak. Már nincsenek szászok, a három etnikum közel azonos lélekszámmal van jelen a településen.

1. Századelő, két világháború közötti időszak

Ekkor a cigánylakosság, ha a patrónus-kliens kapcsolatban is, de része a lokális paraszti kultúrának. A szokásos romákkal kapcsolatos sztereotip kép nem alakul ki róluk, hiszen

dolgosak, megbízhatóak, tiszták. Paraszti életmódot folytatnak: szegényparasztit. Patriarchális viszonyban élnek a szászokkal, akiknél cselédek, vagy napszámosok. Kisebbségi paraszti üzemet ők is fenntartanak és működtetnek. A szász gazdaságokban munkaerőhiány mutatkozik. Ennek következtében a helyi cigány lakosság mezőgazdasági munkafolyamatokat végez, erre alapozza megélhetését, s nem kiegészítő tevékenységeket látnak el. A vajolai cigány közösség a szászokkal való együttélés következtében a paraszti polgárosulásban is előrébb tart, egyértelműen erre utal a századelőtől alacsony gyermekszám, a viselet korai elhagyása.

Miután ebben az időszakban sem a szászok, sem a cigányok számára nem fontos a román nyelv, az nem válhatott közvetítő nyelvvé, természetesen a cigányok a szászok nyelvét sajátítják el és az ő vallási hagyományait követik. A cigánygyerekek együtt járnak iskolába a szászokkal. S már ekkortól a szoros együttélés eredményeként nagyon erős szász kulturális hatás éri a cigány kultúrát. Ezt erősítik a szászok és cigányok között létrejött műkövoni kapcsolatok. A cigányszülők gyakran kéri meg szász gazdájukat, hogy gyermekeik keresztszülei legyenek. Ez a kapcsolat természetesen nem paritásos alapon működik, de alapja a két etnikum szoros, aszimmetrikus együttélésének. Vegyes házasság azonban egyetlen kivételtől eltekintve nem köttetik a két etnikum között, s a cigányok házai a falu szélén a szászokétól elkülönülten voltak. A szimbolikus és térbeli elkülönülés egyértelműen létezett.

2. 1945–1989 közötti időszak

A második periódusban, már nem pusztán szász–cigány viszonylatban formálódik a cigányok identitása. A korábbi munkakapcsolatok a szászokkal meglazulnak s idővel meg is szűnnek. Következésképpen a cigányok életében a szász nyelv veszít jelentőségéből, s a román nyelv válik egyre jelentősebbé, bár ebben az időszakban is vannak olyan cigány családok, akik gyerekeiket a szászrégeni német nyelvű iskolában taníttatják.

3. 1989 utáni időszak

Miután a szászok elköltöztek a faluból a helyi cigányok életében a szászok vallásának, nyelvének és kulturális hagyományainak a szerepe a korábbi gazdasági és kulturális kapcsolatok újra fontossá válnak. A cigányok 1991-ről megkapják a szász templomot, bár azt az ortodoxok is magukénak szerették volna tudni. Meg kell jegyezni, hogy amíg a szászok nagyobb számban éltek Vajolán, cigányok nem járhattak a templomba. Újra felértékelődik a szászok nyelve, a gyülekezet ragaszkodik a német nyelvű liturgiához, az igemagyarázat német és román nyelven folyik, de az alapvető szövegeket már lefordították romani nyelvre. A cigánygyerekek már az irodalmi németet tanulják a szászrégeni lelkésztől, mert a helyi iskolában tanár hiányában megszűnik a német nyelvoktatás. A nyelv szerepe első sorban szimbolikus reprezentációt szolgál, hiszen csak a találkozási helyzetekben értékelődik fel, a mindennapi életben saját nyelvüket használják a cigányok.

A dolgok ilyenét alakulásában kiemelkedő szerepe van a szász gyülekezet nélkül maradt Wolfgang Rehner lelkésznek. A szász templom cigányoknak való átengedése elsődlegesen integrációs célokat szolgál, de úgy tűnik, a lelkész a cigányokban látja a szász hagyományok folytatásának lehetőségét. A kitelepült szász családok és a korábban náluk dolgozó cigánycsaládok között sok esetben szoros kapcsolat van, gyakoriak a levelezések a szászok rendszeresen ellátogatnak a cigánycsaládokhoz.

Ma 138 egyházfenntartói járulékot fizető cigány egyháztag van Vajolán. A korábban ortodox templomba járok is evangélikusok lettek. 1994-ben a gyülekezet közmunkával

és német anyagi segítséggel felújította a templomot. A ZDF televízió filmet forgat a vajolai cigányok „szokatlan” történetéről.

A szászok nyelvének, vallásának, kulturális tradíciójának kiemelt szerepe van ma a vajolai cigányok önmagukról formált képében. A falun belül a csoportthatárok az egyes etnikumok között ma is igen szilárdak, közeledés a román–magyar etnikum viszonylatában figyelhető meg, amely az egyre gyakoribb vegyes házasságokban realizálódik. Cigányokkal sem a románok sem a magyarok nem kötnek még ma sem házasságot.

A szász kulturális hagyomány elemei mára beépülnek a cigányok identitásába. A cigányok lakásában a konyha falán német nyelvű hímezett falvédőt találunk, a szász kultúrához való tartozás szimbolikus megjelenítéseként. Az egykori szász ételek átvétele már a századelőn megtörtént, de ennek szerepe ma szimbolikusan felértékelődik. Különösen nagy fontossága van ennek, azokon a találkozásokon, amikor a kitelepült szászok évente egyszer visszajönnek Vajolára, s amikor ezt az eseményt az egész falu ünnepli. Ekkor ugyan minden etnikum megjelenik ezen az ünnepen, de a tradicionális szász ételeket a cigányok készítik el, a cigányok együtt éneklnek a szászokkal egykori dalaikat, szász táncokat járnak. Ezek az alkalmak különösen fontosak az identitás reprezentációjában. A cigányok szerepe ilyenkor a közös nyelv és a vallás miatt felértékelődik. Együtt mennek a szászokkal az istentiszteletre, saját nyelvükön kommunikálnak velük, bár a román is lehetne a megértés nyelve.

A cigány–szász gazdasági és kulturális kapcsolatok a róluk való beszédmódban meg-
szépülnek, idealizálódnak. Jellemző példája ennek az, hogy a cigányok ma erről úgy beszélnek, hogy nem egyoldalú szász hatás érte az ő kultúrájukat, hanem a hajviselet és öltözködés terén több esetben a szászok az ő hagyományait vették át.

CIGÁNYOK ÉS MAGYAROK EGYÜTTÉLÉSE CSERNELYBEN

A kutatási probléma konceptualizálásához szükséges, hogy röviden áttekintsük a csernelyi társadalom meghatározó demográfiai paramétereit. A falu lakossága 1900-ban 1227 fő, ez a két világháború között jelentékenyen megnövekszik 1940-ben 1474 fő, a háborút követő időszakban a népességszám minimális mértékben növekszik, 1960-ban kulminál, ekkor 1496 főre emelkedik. Innentől kezdve folyamatos és jelentős mértékű népességszám csökkenés következik be. 1980-ban 1292 fő, a rendszerváltáskor már csak 1091 fő Csernely lakossága. Azóta is folyamatos a népesség fogyása. 2010-ben 800 főt tart nyilván az önkormányzat, azonban mára már ez jóval kevesebb, a census adatok alapján, a népesség ekkora az 1960-as érték felére csökken.

A változások fő eredője az elvándorlási potenciál megnövekedése, amelynek legfőbb oka a bányák, környező gyárak, üzemek bezárása (Nagy1985). A rendszerváltást követően meghatározó migrációs folyamat a környező települések roma lakosságának a faluba költözése. A migrációs folyamatok eredményeként a lokális társadalom alapvetően három szegmensét találjuk a faluban: a túlnyomórészt nyugdíjasokból álló, előregedett egy-két fős háztartásokban élő magyar lakosságot, az óslakos csernelyi cigányokat és leszárma-zottaikat, valamint az utóbbi 10 évben a faluba költöző roma családokat.

A csernelyiek a 20. század első évtizedétől a környék bányáiban és az ózdi Vasgyárban találtak munkát (Nagy 1999, Dobosy 2003). Bár, volt néhány mezőgazdaságból megélő család is, alapvetően bányászatból és ipari munkából tartották fenn magukat (Nagy 1985, 1989). A falu az 1980-as évekig sikeres modernizációs utat jár be, kitűnőek voltak a mun-

kalehetőségek, az adott keretek között lehetőség volt az anyagi gyarapodásra és a polgárosodásra. A visszaemlékezések ezt az időszakot, mint a gazdagság és siker periódusát jelenítik meg, amely élesen szemben áll napjaink viszonyaival. Az egykor virágzó település jelenleg rengeteg problémával küzd: szegénység, elöregedő társadalom, az újonnan betelepülőket övező konfliktushelyzetek, a fiatalok elvándorlása és az önkormányzat eladósodása.

Az alábbiakban a cigány–magyar együttélés narratíváit mutatom be. Idődimenzióját tekintve ez a narratíva az alábbiakban írható le:

- Az idillikus együttélést megvalósító múlt
- A konfliktusos jelen
- A helyi magyarság számára kilátástalan jövő

Ez a narratíva a falu jövőbeli lehetőségeit a hanyatlás, a pusztulás fogalmával jeleníti meg. A helyi társadalom felfogásában az utóbbi 10-15 évben az életvilágbeli rend ellehetetlenült, ennek okai egyértelműen kívülről jönnek: a környező települések bányáinak és gyárainak bezárása, valamint a betelepülő cigányok okozzák felfogásuk szerint a falu sorsának megromlását. A pusztulás narratíva legfőbb attribútumai: az elöregedés, az életkörülmények nagyfokú romlása, sok esetben ellehetetlenülése, a jövőkép perspektívátlanúsága, a falu társadalmi rendjének felbomlása, a kriminalizált mindennapok miatti félelem, veszélyeztetettség. A hanyatlás legfőbb okává általánosabb értelemben a falu „elcigányosodása” válik. A településre jellemző szociális, egzisztenciális problémákat a helyi lakosság tagjai leginkább „etnikai” problémaként tematizálják.

Azonban a deprivációs (vesztés) olvasattal szemben létezik egy másik modell is, amelyet az újjászületés (revival) narratívájának nevezhetünk. Ennek fő jellemzője, hogy a jelenlegi helyzet nem feltétlenül vezet a falu teljes pusztulásához. A folyamat nem irreverzibilis, bizonyos körülmények együttes fennállása esetén visszafordítható a falu teljes elsüllyedésének folyamata. Ebben a felfogásban Csernely természeti környezete és adottságai olyan potenciált jelent, amelyre – a kedvezőtlen jelenbeli állapotok ellenére – alapozható a jövő. De ezt a jövőt az integrálódni nem képes cigányok nélkül képzelik el.

Kutatásunk alapján azt mondhatjuk, hogy Csernelyben nem önmagában a roma népesség arányának jelentékeny növekedése vezetett az együttélés korábbi mintáinak lényeges változásához, a konfliktushelyzetek megnövekedéséhez. A lokális társadalom számára a környékbeli cigány családok beköltözése teremt új helyzetet, hiszen az addig érvényesnek tekintett viselkedési minták nem lesznek érvényesek többé a magyar-cigány együttélésben.

A csernelyiek élesen elkülönítik a faluban élő romák két csoportját. A cigányokról forgalmazott narratívumok konstans eleme a tősgyökeres (autochton) és a betelepülő (allochton) kategóriája. Ezeknek a kategóriáknak van egy értékelített szinonimája is a helyiek szóhasználatában, amely a „rendes” cigány fogalmát az őslakos, míg a „problémás” cigány megnevezést a betelepült romákra alkalmazza.

A betelepülő cigányokról kialakított képben a rájuk vonatkozó főbb attribútumok: igénytelen körülmények között élnek, lopásból és segélyekből tartják el magukat, megbízhatatlanok a munkában, agresszívok, nincs bennük kitartás sem a tanulásban, sem más tevékenységekben, csak akkor fogadják el a munkát, ha már egyáltalán nincs mit enniük. A betelepülő cigányokhoz olyan értékek, vagy értékhiányok rendelődnek, amelyek az őket leértékelő magatartást legitimálják. (Vö: Fosztó 2003: 101.)

A betelepült cigányok és a falu többi lakosa között nagyon szűk az érintkezések, a találkozások zónája. Sem igény, sem mód nincs egymás életformájának jobb megismerésére. A gazdasági kölcsönösségek, spontán együttműködési formák hiánya a cigány-magyar viszony társadalmi aspektusát is befolyásolja. Az interetnikus találkozásokban az előítéletesség és a feszültségek fokozódása tapasztalható. A faluban élő magyarok szá-

mára létezik egy általános tudás a betelepült cigányokról, ezen ismeretekhez azonban nem kapcsolódik az élmények konkrétsága.

A korábban is helyben élő romák felfogásában a betelepülő cigányok ugyanolyan negatív megítélést kapnak, sőt a tulajdonítások is teljesen egyezők, mint a többségi magyarok körében. A polgárosult életformát élő, tősgyökeres csernelyi cigányok mereven elhatárolódnak a beköltözőktől, lenézik őket és az érintkezés minden formáját kizártnak tartják velük kapcsolatban. A beköltözők megjelenésével sikeres integrációjukat látják veszélyeztetve (Durst 2002).

ETNIKAI EGYENSÚLYHELYZET HÁROM TÖVISHÁTI TELEPÜLÉSEN

Ha alaposan szemügyre vesszük a szilágysági Tövishát három falujának etnikai arányait ábrázoló számadatokat, abból egy dolog egyértelműen kirajzolódik: a 18. század elején újránépesedett területen kezdetektől vegyes (román–magyar) etnikai összetétel volt a jellemző. Falvakra bontott nemzetiségi arányokat a 19. század közepétől találunk (Varga Á. 2010). Ezek azt mutatják, hogy a három vizsgált településen Bősháza (Biuşa), Monó (Manău) és Völcsök (Ulciug) a román–magyar etnikai arányok másfél évszázadon keresztül szinte alig változtak.

Az együttélési gyakorlat milyenségét több tényező befolyásolja. A vizsgált három tövisháti falu vonatkozásában három összetevőnek van kulcsfontossága. Az első a kisebbség – többség reláció problematikája. A probléma értelmezhetősége szempontjából döntő jelentőségű, hogy mindhárom vizsgált helyi társadalomban az államalkotó többséghez tartozó románok markáns kisebbségi közösséget alkotnak.

Az együttélési gyakorlatot alapvetően határozza meg, hogy a magyar lakosok milyen arányban vannak jelen az egyes helyi társadalmakban. Míg Völcsökön és Bősházán arányuk majd 70 százalékos, addig Monón nem éri el a 60 százalékot sem.

Emellett fontos annak hangsúlyozása, hogy az együtt élő etnikumok térbeli szegregációja (bár feltételezhetően az együttélés kezdetén jellemző volt) ma már nem meghatározó tényező, a két etnikum vegyes megtelepedésű. Ennek következtében a szomszédviszony a román és magyar családok között igen gyakori. A harmadik lényeges összetevő, hogy az eltérő vallásfelekezethez tartozás egyértelműen etnikai kötődést jelöl, amennyiben a románok minden esetben ortodox vallásúak, míg a magyarok reformátusok.

A vizsgált autochton bipoláris közösségekben az egyensúlyi helyzet azt jelenti, hogy a magyarok és románok etnikai aránya a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján az utolsó másfél évszázadban gyakorlatilag nem változott úgy, hogy a háztartások főként vegyes megtelepedést tükröznek, az életmód nem mutat lényeges eltérést, de a nyelvi, vallási és kulturális határok a két etnikai csoport között változatlanok maradtak (Biczó 2010: 106–107).

Tudni kell a román nyelvet, tisztelni kell a románokat, együtt kell velük működni, de nem kell velük keveredni. Egy bősházi interjúalany a lehető legtömörebben adta vissza a helyiek románokkal szemben kialakított viselkedési stratégiáit.

Jóllehet a másik etnikum kultúrájához való hozzáállás alapvetően a kölcsönös toleranciára épül, a két etnikum közötti etnikai, vallási kulturális határok ma is igen merevek. Eklatáns kifejezője ennek a vegyes házasság teljes körű tiltása egészen a rendszerváltás időszakáig. Azt követően ezek egyre gyakoribbá váltak, de egyelőre nem vezettek az etnikai egyensúlyhelyzet megbomlásához. A két etnikum „keveredésének”

elkerülését szolgálta a munka és szórakozási alkalmak szigorú etnikai alapon való elkülönülése is.

Az eltérő etnikumok helyi együttélési modellje a másik kölcsönös tiszteletére, elfogadására, a konfliktusmentes kapcsolatokra alapozódik. Az együttélés kényszere kölcsönös elfogadási és alkalmazkodási technikákat alakított ki. Harald Eidheim az eltérő etnikumok kölcsönös elhatárolódási folyamatát nevezi „dichotomizációnak”, amely alapvetően egy mi ők típusú kapcsolatot fejez ki és egy kölcsönös elhatárolódási folyamatot jelent (Eidheim 1969: 39–57). Az etnikumok közötti interakcióknak egy ezzel ellentétes formája az ún. komplementarizáció, amely nem a szembenállásra épül. Ebben az esetben a kulturális különbségek az etnicitáson keresztül kommunikálódnak, létezésüket tényként és gyakran előnyként kezelik. A komplementarizáció egy mi és ti típusú folyamatként írható le (Eidheim 1969: 39–57, Eriksen 2008: 46–48). Mint korábban is utaltunk rá a helyi együttélési modell egyértelműen ebbe a csoportba sorolható. Ennek következtében etnikai jellegű konfliktusok a vizsgált településeken nincsenek. Az egymás mellett élő etnikumok mindennapi kapcsolatrendszerét, együttélési viszonyait nem terhelik problémák.

A találkozási helyzetek minden aspektusában megjelenő kölcsönös gesztusok politikájának pragmatikus és szimbolikus összetevői hatékonyan működnek. Az eltérő etnikumok közötti interakciók a kölcsönös elfogadást és tiszteletet kifejező gesztusokra épülnek, amelyek a köszönési formáktól, a szomszédsági kapcsolatokon keresztül egymás ünnepeinek megünnepléséig terjednek. A gesztusok politikáját erősíti, hogy a helyi vallási vezetők meghatározó szerepet játszanak annak érvényre juttatásában.

ETNIKUMOK EGYÜTTÉLÉSE ÉS TRANSZFERFOLYAMATOK A KÁRPÁTALJAI CSÁSZLÓCON ÉS IZSNYÉTÉN

A magyarok, ukránok és cigányok lakta Császlócon és Izsnyétén az interetnikus értékcsere folyamatát az interkulturális kapcsolatok jellege befolyásolja, vagyis a lokális társadalomban fennálló strukturális egyenlőtlenségek következtében a kisebbségi helyzetben lévő etnikai közösségek a domináns csoportnál intenzívebb adaptációs eljárásokon keresztül tesznek kísérletet a helyi társadalom belüli állapotviszonyok stabilizálására. Ezek alapján azt feltételeztük, hogy a transzferjelenségek az etnikai, nyelvi, vallási stb. értéktartalmak különbségéből eredő konfliktuspotenciál csökkentését szolgáló, funkcionális szerepű kulturális eszközök.

A kutatási tapasztalatok előzetes elképzeléseinket csak részben igazolták. A kutatás során készített interjúk ugyanis arra világítottak rá, hogy a vizsgált településeken élő magyar, ukrán és cigány etnikai részközösségekre elsősorban a fizikai és társadalmi izoláltság, azaz az intraetnikus kapcsolathálózatokon belüli társadalmi élet dominanciája a jellemző. Ezeknek az autonóm életvilágoknak a masszív, és intézményes elkülönítése a lokális társadalmakban kölcsönösen elfogadott hagyománytapasztalat, amely a specifikus viselkedés- és gondolkodásmódok interetnikus átvétele, azaz végső soron a transzferjelenségek kialakulása ellen ható tényezőként merül fel. Látnunk kell ugyanakkor, hogy főként a magyar és ukrán nyelvű közösségek viszonyában megfigyelhető egy újabb keletű tendencia is, jelesül az ukrán lokális közösségek nyelvi, kulturális akkulturációjának folyamata is, amely a települések lokális világát érintő komplex gazdaság- és társadalomszerkezeti változásokkal hozhatóak összefüggésbe.

Az 1990-es évek elején kibontakozó politikai rendszerváltás hatáskövetkezményeként az általunk vizsgált településeken két, egymásnak ellenmondó társadalmi folyamat: egyfelől az ukrán családok posztradicionális parasztosodása, másfelől a magyar etnikai közösség gazdasági és társadalmi modernizációja bontakozott ki.

A szovjet politikai, gazdasági rendszer kiépítésében és intézményes működtetésében résztvevői egykori hivatali-adminisztratív elit, amelyek körében, számarányukat tekintve felülreprezentáltak voltak az 1960-as években betelepített ukrán származású családok, a demokratikus átmenet éveiben – a rendelkezésükre álló kapcsolati és gazdasági tőke segítségével – eredményesen vettek részt a térszek felszámolásában. A lokális társadalomban a föld- és vagyonprivatizáció kisajátításának köszönhetően, a lokális társadalomban számos ukrán származású család tett szert gazdasági dominanciára.

A posztszocialista időszakban az izsnyétei és császlóci ukrán adminisztratív-hivatali elit gazdasági stratégiáinak átalakulása – hosszú távon – a csoport státuszvesztését okozta, mivel a korábbi hatalmi pozíciókat betöltő rétegek tagjai többnyire az alacsony jövedelemteremtő képességű agrárszektorban helyezkedtek el. Ezzel szemben, a mezőgazdasági privatizációból kiszorult magyar családok többsége olyan alternatív gazdasági gyakorlatok (külföldi munkaerő-migráció, csempészet, kereskedelem, stb.) kialakítására kényszerültek, amelyek számukra a makroszintű gazdasági recesszió éveiben is megteremtették a társadalmi mobilitás gazdasági keretfeltételeit. A folyamat eredményeként, az elmúlt másfél évtizedben, a pauperizálódó ukrán származású elitrétegek számára, a magyar lakosság olyan referencia-népességgé változott, amely kijelöli a csoportszintű gazdasági modernizáció normáit, a társadalmi felemelkedés kritériumait. Ennek a folyamatnak az általunk vizsgált településen két következménye volt: a lokális társadalmi, gazdasági változások egyfelől hozzájárultak a magas mobilitási potenciállal rendelkező, státuszváltó, dinamikus magyar csoportok asszimilációs képességének növekedéséhez, másfelől ugyanakkor elindították a helyi kisebbségi ukrán etnikai közösségek akkulturációjának folyamatát.

Az elmondottak alapján a magyar–ukrán–cigány részközösségek közötti interetnikus kapcsolatokat, pontosabban a tartós etnikai együttélés során kialakuló kulturális átvételeket két, egymás hatását korlátozó rendszer keretein belül tudjuk megragadni. A kulturális transzferjelenségeket – a lokális szintér belső feltételei szerint – korlátozó és dinamizáló társadalmi tényezők együttes hatásaként értelmezhetjük.

SZAKIRODALOM

AUBERT Antal – ASCHAUR Wolfgang

1990 Társadalmi státusz és etnikum a somberek falukörzetben. In: Nemes István (szerk.): *A Dunántúl településtörténete VIII.* A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Pécs–Veszprém, 135–145.

BODOR György

1975 Székely honfoglalás 1945-ben. *Forrás VIII.* (3) 70–83, (4) 59–68.

CSUPOR Tibor

1975 Bukovinaiak. *Valóság XXII.* (5) 58–68.

1987 *Mikor Csíkból elindultam. A bukovinai székelyek élettörténete.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- DOBOSY László, F.
2003 Ózd és térsége. Ceba Kiadó, Budapest.
- DURST Judit
2002 „Innen az embernek jobb, hogyha meg is szabadul”. Megélhetési stratégiák egy kistalasi cigány közösségben. *Esély* 4. 99–121.
- ERIKSEN, Thomas Hylland
2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák*. Gondolat Kiadó – Pécsi Tudományegyetem, Budapest–Pécs.
- FOSZTÓ László
2003 Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 83–107.
- FÜZES Miklós
1991 Völgységi forgószelel. In: Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történeti konferencián*. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja – MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága – Völgységi Múzeum, Bonyhád, 33–45.
- KÜRTI László
1994 Etnikai vizsályok és többszólamú önazonosság: néhány antropológia gondolat az önazonosságról. *Korunk* V. (1) 91–99.
- NAGY Károly
1999 Ózd város és környéke. Kistérségi helyismereti olvasókönyv. Inka Kiadó, Ózd.
- ÓSY-OBERDING József
1967 A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténet Szemle*. (1–2) 183–194.
- SAJTI Enikő, A.
1984 *Székely telepítés és nemzetiségi politika a Bácskában 1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SOLYMÁR Imre
1990–1991 Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. *Baranyai Történetírás*. 345–395.
- SZABÓ A. Ferenc
1993 Völgységi metamorfózis. A német kitelepítés és a bukovinai székelyek Tolna megyei letelepítése. *Valóság* XXXVI. (10) 43–54.
- TÓTH Ágnes
1989 A bukovinai székelyek beilleszkedési stratégiái Észak-Bácskában 1945 és 1950 között. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi Társadalom – Polgári Társadalom* 3. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 363–370.
- ZIELBAUER György
1990 Együttélés és asszimiláció az óslakos németység, a bukovinai székelyek és a felvidéki magyarok között. In: Nemes István (szerk.): *A Dunántúl településtörténete VIII. A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Pécs–Veszprém*, 123–134.

MODELUL CONVIEȚUIRII INTERETNICE PRIN EXEMPLELE COMUNITĂȚILOR LOCALE DIN BAZINUL CARPATIC

Studiul prezintă relațiile de conviețuire între popoarele din Bazinul Carpatic, prin cercetări empirice efectuate în rândul comunităților locale. Conviețuirea interetnică este analizată prin aspecte multiple. Cea româno-maghiară a fost cercetată în patru localități cu majoritate maghiară din regiunea Tövishát (județul Sălaj), iar relațiile ucraineano-maghiare în două sate din Ucraina Subcarpatică. Conflictul etnic dintre secuii bucovineni și germanii din Völgység (Ungaria) a fost provocat de către puterea politică, prin faptul că aceste etnii au fost puse în fața unei alegeri capcană cu consecințe negative. Accentul a fost pus și pe studierea conviețuirii ale diferitelor etnii cu romii. Relațiile dintre sași și romii au fost analizate prin studiul de caz de la Uila (județul Mureș), iar cele dintre romii și maghiari, prin cercetările realizate la Zăbala din regiunea Trei Scaune (județul Covasna), respectiv Csernely din Nordul Ungariei. În cadrul analizei practicilor locale studiul face referire și la aspectele teoretice, înșirând cadrele interpretative posibile.

PATTERNS OF INTERETHNIC COEXISTENCE THROUGH THE EXAMPLES OF LOCAL COMMUNITIES OF THE CARPATHIAN BASIN

The study presents the coexisting relations of the nations of the Carpathian Basin, based on the results of empirical research among the local communities. Several aspects of ethnic coexistence are to be discussed. Thus Romanian–Hungarian coexistence is researched in 4 villages with Hungarian majority of Tövishát region (Sălaj County), while Ukrainian–Hungarian coexistence in 2 villages from Ukraine. The ethnic conflict between the Germans of Völgység (Hungary) and the Szeklers of Bukovina was provoked by the political power, as these ethnic groups were drawn into the trap of making negative choices. An accent is put on the local practice of coexisting with Gypsy communities. The Saxon–Gypsy relation is analyzed within a case study of Uila (Mureș County), but Gypsy–Hungarian coexistence is also presented through the example of Zăbala village from Trei Scaune region (Covasna County) and Csernely, a settlement in Northern Hungary. Within the analysis of local practices the study also refers to the aspects of theory, summing up the possible frames of interpretation.